

В71

2171

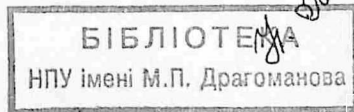
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
Імені М.П.ДРАГОМАНОВА

ВОЛЬСЬКА Наталя Геннадіївна

УДК 37.026 + 001.895

**ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗОВАНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ  
АКАДЕМІЧНОГО ЛІЦЕЮ У НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНІЙ  
ДІЯЛЬНОСТІ**

13.00.09 – теорія навчання



**Автореферат**

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук

**НБ НПУ  
імені М.П. Драгоманова**



100310107

Київ - 2004

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Херсонському державному університеті,  
Міністерство освіти і науки України

**Науковий керівник** - член-кореспондент АПН України  
доктор педагогічних наук, професор  
**Євдокимов Віктор Іванович**,  
Харківський педагогічний університет  
імені Григорія Сковороди, перший проректор

**Офіційні опоненти** - академік АПН України,  
доктор педагогічних наук, професор  
**Бондар Володимир Іванович**,  
Інститут педагогіки і психології  
Національного педагогічного університету  
імені М.П. Драгоманова, директор

кандидат педагогічних наук, доцент  
**Чижевський Борис Григорович**,  
Верховна Рада України,  
головний консультант з питань науки і освіти

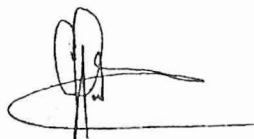
**Провідна установа** - Тернопільський державний педагогічний  
університет імені В.Гнатюка, кафедра  
педагогічної майстерності та освітніх  
технологій, Міністерство освіти і науки, м. Тернопіль

Захист відбудеться 19 лютого 2004 року о 14.30 на засіданні  
спеціалізованої вченої ради К 26.053.09 у Національному педагогічному  
університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул.  
Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного  
педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-  
30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано 17 січня 2004 р.

Вчений секретар  
спеціалізованої вченої ради



С. Г. Кобернік

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність дослідження.** Перехід до нової системи суспільних відносин висуває свої вимоги до громадян, у тому числі й до випускників загальноосвітніх шкіл. Зростання темпів інформатизації освітнього простору, інтенсивний розвиток виробничих і соціальних технологій вимагає від особистості наявності вмінь здобувати і осмислювати значний обсяг інформації, формування навичок логічно опрацьовувати її та використовувати в навчальній і практичній діяльності.

Сучасна освітня парадигма спрямована на розвиток у школярів потягу до самостійного пошуку, творчої самоорганізації пізнавальної діяльності, потреби в оновленні знань, на збереження індивідуальності учня, підвищення рівня його організованості.

Проблемі вдосконалення навчально-виховного процесу присвячено значну кількість досліджень. Загальні питання знайшли відображення в роботах Г.Абрамова, А.Алексюка, І.Андрєєва, В.Афанасьєва, В.Беспалька, В.Буряка, В.Давидова, Б.Коротяєва, І.Лернера, В.Онищука, М.Скаткіна, Н.Тализіної, І.Харламова, Е.Юдіна та ін.; шляхи оптимізації навчання відображено в публікаціях О.Аверьянова, Ю.Бабанського, О.Моїсєєва, О.Патрушева, М.Потапника; формування пізнавальної діяльності учнів з детальним аналізом перш за все дій викладача як суб'єкта впливу на учнів описано у працях К.Альбуханової-Славської, Д.Богоявленського, О.Вербицького, В.Лозової, Ю.Наумової, В.Паламарчука.

Разом з тим у роботах багатьох науковців (І.Бєх, А.Бойко, В.Бондар, І.Зязюц, В.Євдокимов, В.Кремень, О.Савченко та ін.) наголошується на необхідності більш глибокого дослідження навчального процесу з позицій учня як суб'єкта навчання. Оскільки за суб'єкт-суб'єктного навчання загальноприйняті положення набувають якісно нового змісту, постає потреба їх вивчення, теоретичного обґрунтування та переосмислення в контексті нових умов.

У педагогічних дослідженнях діагностика розвитку учня, як правило, обмежується переважно когнітивним аспектом його діяльності. Вивчення регуловальних чинників – потреби в самоорганізації навчальної роботи, особливостей самооцінки, самоконтролю та самокорекції – відбувається паралельно з дослідженням інших проблем педагогіки. У зв'язку з новими підходами ідея оптимальної організації діяльності суб'єкта навчання стає пріоритетною. Незважаючи на те, що аспект організації самостійної роботи

учнів науковці розглядали побіжно з розв'язанням інших педагогічних проблем, важливим є вихід на новий рівень його дослідження, створення нових педагогічних моделей, які найбільш повно враховували б рівень їх організованості.

Формування організованості учнів у навчально-пізнавальній діяльності, зокрема старшокласників академічного ліцею, ще не було предметом спеціального вивчення. Окремі аспекти цього питання частково розглядалися в роботах К.Альбуханової-Славської, Б.Ананьєва, Д.Богоявленського, Л.Божович, О.Божович, Г.Вайзер, В.Давидова, Н.Прокіної, С.Якобсона. Ученими відзначається, що питання самоорганізації навчання є досить важливим, безпосередньо пов'язаним не тільки з глобальною проблемою розвитку школяра як суб'єкта навчання, а й з вузькими аспектами - самодіагностики й самокорекції учнів. На сьогодні в науковій літературі наявне визначення поняття організованості стосовно дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, в той час як вікові та психофізіологічні особливості школярів старшого шкільного віку зумовлюють доцільність окремого визначення поняття організованості старшокласників, відповідно розробку показників визначення рівня її розвиненості. Процес формування організованості не аналізувався також у зв'язку з віковими особливостями учнів як умова суб'єкт-суб'єктної організації навчання, не обґрунтовано педагогічні умови, необхідні для формування цього особистісного утворення, зазначене зумовило вибір теми дисертаційного дослідження "Формування організованості старшокласників академічного ліцею у навчально-пізнавальній діяльності".

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.**

Дисертаційну роботу виконано відповідно до тематичного плану наукових досліджень кафедри педагогіки і психології Херсонського державного університету (державний реєстраційний номер 0100 У 004914) і державної програми "Нові технології у вузівській і шкільній дидактиці". Тема дисертаційного дослідження затверджена вченою радою ХДУ (протокол № 5 від 20 березня 2000 року) і узгоджено Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 1 від 23 січня 2000 р.).

**Об'єкт дослідження** – навчально-пізнавальна діяльність старшокласників академічного ліцею.

**Предмет дослідження** – педагогічні умови формування організованості ліцеїстів у навчально-пізнавальній діяльності.

**Мета дослідження** - розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови формування організованості старшокласників академічного ліцею у навчально-пізнавальній діяльності.

**Гіпотеза дослідження.** Ефективність формування організованості старшокласників академічного ліцею в навчально-пізнавальній діяльності підвищиться за умов:

- організації навчально-виховної діяльності як цілісного процесу, що базується на принципах системності, комплексності, діяльнісного підходу до суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя й учнів;
- забезпечення гнучкого управління формуванням організованості, що передбачає координацію когнітивних і регуляторних компонентів навчального процесу, структури навчання й видів діяльності старшокласників, а також наявність дієвого зворотного зв'язку;
- урахування комплексу внутрішніх і зовнішніх факторів впливу на організацію навчально-виховного процесу;
- раціонального поєднання індивідуальних, групових і колективних форм роботи та використання інтерактивних методів навчання;
- створення відповідного навчального середовища.

Мета та гіпотеза дослідження дозволили визначити такі основні його **завдання:**

- 1) проаналізувати сучасний стан проблеми у психолого-педагогічній і навчально-методичній літературі;
- 2) визначити сутність поняття організованості учнів у навчально-пізнавальній діяльності та окреслити критерії визначення рівнів її сформованості;
- 3) розробити та науково обґрунтувати педагогічну модель формування організованості учнів;
- 4) виявити педагогічні умови впровадження у практику роботи академічного ліцею моделі формування організованості старшокласників;
- 5) експериментально перевірити ефективність запропонованої педагогічної моделі.

**Методологічною й теоретичною основою дослідження** є положення сучасної філософії та психологічно-педагогічних наук про сутність процесу пізнання (Л.Виготський, В.Кремін, О.Леонтьєв, О.Савченко); структуру й організацію навчально-пізнавальної діяльності (Д.Богоявленський, В.Бондар, П.Гальперін, С.Льєнков, Г.Костюк, Н.Менчинська, М.Скаткін, Г.І.Щукіна); активність суб'єкта й об'єкта у процесі трансформації знань (А.Брушлинський,

Л.Христова, Л.Кондрашова, Т.Шаламова); системний підхід до дослідження процесів та явищ (Б.Гершунський, Т.Дмитренко, М.Качан, Е.Юдін); особистісно-діяльний підхід до навчання й виховання (В.Буряк, В.Лозова, С.Рубінштейн). Теоретичні основи розвитку педагогічних технологій, що розкрито в працях В.Євдокимова, І.Прокопенка, Г.Селевка, І.Смолюка. Основним документом, який регулює методологічну базу дослідження, є Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті.

У роботі використано комплекс методів дослідження, а саме:

- теоретичні - аналіз і узагальнення філософської, психолого-педагогічної, методичної літератури, застосування яких сприяло з'ясуванню теоретичних засад дослідження;
- емпіричні методи (спостереження, експертна оцінка, анкетування, самооцінка учнів) використовувалися для проведення констатуючого та контрольного зрізів; констатуючий і формуючий експерименти дозволили виявити педагогічні умови впровадження моделі та перевірити її ефективність;
- методи гіпотетичного передбачення і моделювання застосовувалися у процесі розробки педагогічної моделі;
- статистичні методи використовувалися для якісної і кількісної обробки результатів дослідження.

**Організація дослідження** виконувалась у три етапи:

На першому етапі (1999-2000 рр.) було вивчено стан розробки проблеми в науковій літературі; визначено понятійний апарат дослідження; проаналізовано умови, в яких здійснюється сучасний навчальний процес у ліцеях України. На основі аналізу педагогічних надбань і завдань сучасної освіти визначено зміст і завдання констатуючого експерименту.

На другому етапі (2000-2001 рр.) було розроблено модель формування організованості в умовах переходу на суб'єкт-суб'єкту систему освіти, а також створено програму формуючого експерименту.

Третій етап (2001-2003 рр.) було присвячено проведенню формуючого експерименту, результати якого проаналізовано з метою перевірки їх відповідності теоретичним припущенням і корекції запропонованої моделі, а також для практичного обґрунтування перевірки педагогічних умов формування організованості старшокласників, визначених на етапі теоретичних узагальнень.

**Експериментальною базою дослідження** були академічний лицей при Херсонському державному університеті, загальноосвітня школа I-III ступенів № 50 м. Херсона, загальноосвітня школа I-III ступенів № 53 м. Миколаєва,

гімназія м. Генічеська, Чаплинська спеціалізована школа № 1, Скадовська загальноосвітня школа I-III ступенів № 1 Херсонської області.

Експериментальним навчанням було охоплено 497 школярів та 47 педагогів.

**Наукова новизна і теоретична значущість дослідження** полягає у розробці педагогічної моделі формування організованості старшокласників академічного ліцею в навчально-пізнавальній діяльності; визначені критеріїв, показників та рівнів сформованості організованості старшокласників; уточнені сутності поняття організованості старшокласників у навчально-пізнавальній діяльності з урахуванням сучасних вимог; виявлені педагогічні умови, необхідних для формування організованості (широке залучення учнів до самоексперименту, варіативність прийомів роботи, забезпечення мотиваційного компонента, наявність цілеспрямованої системи дидактичних вправ, обґрунтований вибір форм, методів та прийомів залежно від типу діяльності, гнучке керування навчально-виховним процесом).

**Практичне значення** дослідження полягає в розробці й репрезентації комплексу методичного забезпечення формування організованості старшокласників у навчально-пізнавальній діяльності, підготовці та впровадженні у навчальний процес спецкурсу “Формування організованості старшокласників у навчально-пізнавальній діяльності”. Запропоновані рекомендації можуть бути використані в практиці роботи ліцеїв, загальноосвітніх закладів різних типів.

**Вірогідність і надійність результатів дослідження** забезпечується методологічною обґрунтованістю вихідних позицій, урахуванням сучасних досягнень педагогічної, психологічної наук, використанням комплексу взаємодоповнювальних методів і прийомів, адекватних меті, завданням і логіці дослідження; репрезентативністю статистичної вибірки, тривалістю дослідження, експериментальним підтвердженням теоретичних положень.

**Апробація та впровадження результатів дослідження.** Основні положення і результати дослідження доповідались на науково-методичних семінарах та конференціях “Від творчого вчителя до творчого учня” (Херсон, 1999), “Становлення педагогічної думки в Україні: витоки, реалії, перспективи” (Херсон, 2000), “Актуальні проблеми розвитку спеціальностей мистецтва у контексті ступеневої освіти” (Херсон, 2002), II Всеукраїнській науково-практичній конференції “Стратегія управління закладами освіти в умовах формування інформаційного суспільства” (Херсон, 2003), засіданнях кафедри педагогіки і психології Херсонського державного університету, Харківського державного університету ім. Г.Сковороди. Матеріали роботи

використовувались під час розробки лекційних курсів із педагогіки, спецкурсу "Формування організованості старшокласників у навчально-пізнавальній діяльності".

Результати дослідження впроваджено у практику роботи Скадовської загальноосвітньої школи 1-III ступенів № 1 (довідка № 105 від 15.05.2003 р.), Чаплинської спеціалізованої школи № 1 (довідка № 37 від 07.05.2003 р.) Херсонської області, загальноосвітньої школи 1-III ступенів № 53 м. Миколаєва (довідка № 291 від 10.09.2003 р.), загальноосвітньої школи 1-III ступенів № 50 м. Херсона (довідка № 2П4 від 05.11.2003 р.).

**Публікації.** За результатами дисертаційного дослідження автором опубліковано 7 праць, з них 6 у наукових фахових виданнях. Усі публікації одноосібні.

**Структура та обсяг дисертації.** Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (217 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 188 сторінок. Основний зміст роботи викладено на 187 сторінках. Робота містить 16 таблиць, 3 рисунка, що обіймають 1 самостійну сторінку основного тексту. У списку використаних джерел 217 найменувань, поданих на 16 сторінках.

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, сформульовано гіпотезу, завдання, методологічні й теоретичні засади; розкрито наукову новизну, теоретичне й практичне значення роботи; обґрунтовано вірогідність одержаних результатів, подано дані про апробацію та впровадження основних положень дисертаційної роботи.

У **першому розділі** "Теоретичні передумови формування організованості старшокласників у навчально-пізнавальній діяльності" проаналізовано розробки досліджуваної проблеми в педагогічній науці, з'ясовано особливості навчально-пізнавальної діяльності старшокласників академічного ліцею, на цій основі змодельовано педагогічні умови формування організованості старшокласників академічного ліцею у процесі навчання.

Доведено, що утвердження та поширення суб'єкт-суб'єктної системи навчання зобов'язує науковців та учителів звернутися не тільки до питання про організацію пізнавальної діяльності учнів, а й до іншого, без якого досягнення освітнього ефекту гальмується, - питання про організованість суб'єкта в процесі цієї діяльності. Це зумовлює доцільність уточнення поняття



організованості суб'єкта у навчально-пізнавальній діяльності, оскільки його визначення в педагогічній літературі не представлено достатньо. Організованість називається серед важливих рис характеру (самостійність, ініціативність, комунікабельність тощо). Організованість інтерпретується як властивість, якій притаманна зосередженість, самодисципліна, вміння діяти точно і планомірно. Але подана дефініція не розкриває її специфіки у навчальному процесі.

На основі результатів аналізу відповідних психолого-педагогічних досліджень організованість розуміється нами як здатність до вибору оптимального варіанту розв'язання навчальних завдань, котрі забезпечують максимальний ефект процесу навчання, а також уміння регулювати свою діяльність відповідно до поставленої мети.

Організованість, з одного боку виявляється в діяльності й саме в ній формується й розвивається; з іншого, - вона є важливим чинником, що зумовлює той чи інший результат навчальної діяльності. Нерозривний зв'язок організованості з діяльністю зумовив необхідність аналізу таких понять, як *навчальний процес* та *навчально-пізнавальна діяльність*. У навчальному процесі традиційно виділяють дві сторони: процес навчання, що тлумачиться як система дій учителя, і процес учіння, який інтерпретується як система дій учня. У нашій роботі терміни *навчально-пізнавальна діяльність* та *навчання* вживаються саме стосовно процесу учіння (*навчання* в одному із значень - похідне від *навчатися*, тобто вчитися самому). Навчально-пізнавальна діяльність обґрунтовується як взаємодія учня й учителя із залученням необхідних засобів та джерел, що спрямована на прогресивні зміни в знаннях, уміннях, навичках учня, а також на рівні володіння способами навчальної роботи. Поняття "учіння" використовується в дисертаційній роботі як діяльність суб'єкта навчання, спрямована на набуття знань, формування умінь, навичок, досвіду, оволодіння прийомами логічного мислення, творчими вміннями, а також навичками обирати оптимальний варіант вирішення навчального завдання.

У дослідженні показано, що досягнення поставлених у дисертаційній роботі завдань вимагає виявлення і врахування особливостей навчально-пізнавальної діяльності старшокласників академічного ліцею. Перехід від підліткового до раннього юнацького віку пов'язаний із різкою зміною внутрішньої позиції, яка полягає в тому, що майбутнє стає основним орієнтиром особистості, а в центрі уваги - проблеми, пов'язані з вибором професії, подальшого життєвого шляху, а відтак підкреслюється, що в юнацькому віці формується не стільки професійне самовизначення, скільки

психологічна готовність до нього. Виходячи з предмета дослідження, розкривається поняття готовності до професійного самовизначення, яке передбачає формування у старших школярів стійких, свідомо вироблених уявлень про свої обов'язки і права відносно суспільства, інших людей, моральні принципи й переконання, уміння аналізувати власний життєвий досвід, спостерігати за явищами дійсності та давати їм оцінку. Як уважає Л.Божович, центральним моментом психічного особистісного розвитку цього віку є усвідомлення власного місця в майбутньому, своєї життєвої перспективи, однією з важливих психологічних умов виникнення якої, а також самовизначення школярів є їхні ціннісні орієнтації.

Викладені особливості відбиваються і на перебігу навчальної діяльності учнів. По-перше, у старшокласника вже сформовано внутрішні компоненти методів навчання, він володіє певною сумою знань та прийомів інтелектуальної роботи, по-друге, виникає потреба в значному вдосконаленні його навчально-пізнавальної діяльності, бо цього вимагає ускладнення змісту дисциплін і сприяють психологічні чинники. На аналізованому етапі розвитку школяра особливо важливою стає самооцінка і самокорекція знань, а також становлення системи знань та уявлень, яка формує світогляд. Крім цього, специфіка роботи академічного ліцею, на відміну від загальноосвітньої школи, зобов'язує зважити на додаткові обставини. Якщо орієнтація на освіту і освіченість не для всіх старшокласників загальноосвітньої школи є пріоритетною, то для старшокласника академічного ліцею ця ціннісна орієнтація є домінантною, оскільки престижність освіченості ним усвідомлюється повністю. Старшокласник академічного ліцею – це майбутній студент, що вимагає від нього відпрацювання внутрішніх компонентів способів роботи, котрі значною мірою забезпечать успішність набуття подальшої освіти. Важливими для нього є система знань, володіння прийомами логічного мислення, навичками, вміння орієнтуватися в інформаційному просторі та опрацьовувати інформацію. Результати навчання цікавлять ліцеїста не лише за формальними показниками, а й за змістовою їх якістю. Для старшокласника академічного ліцею оволодіння новими способами навчальної роботи є цікавим, використання оригінальних способів діяльності є престижним, тому формування внутрішніх компонентів методів роботи на цьому етапі відбувається інтенсивніше.

У роботі висвітлено об'єктивні обставини, характерні для навчального процесу в ліцеї, розкрито форми та методи роботи, що застосовуються в ньому.

Окреслені чинники висувають низку вимог до вчителя, який має не тільки враховувати зазначені особливості, а й підтримувати ціннісні орієнтири

учня, що вимагає уваги до всіх напрямів роботи з формування організованості, але особливо – до варіювання способів діяльності відповідно до навчальної мети та індивідуальних особливостей учнів.

Значне місце у дисертації відведено визначенню та аналізу педагогічних умов формування організованості учнів, що регламентуються сукупністю об'єктивних та суб'єктивних факторів (тип керування навчальною діяльністю, індивідуальні особливості ліцеїстів, вид навчально-пізнавальної діяльності та ін.). Формування організованості пов'язане із забезпеченням гнучкого типу керування навчальною діяльністю, врахуванням дії об'єктивних факторів і типу навчальної діяльності, створенням системи дидактичних вправ, спрямованих на оволодіння прийомами логічного мислення, логічними операціями та вміннями раціонально використовувати час. Установлено, що формування організованості учнів вимагає також створення умов, котрі забезпечують розвиток рецептивно-осмислювальної та навчальної діяльності, спрямованої на опрацювання інформації та проблемно-пошукової роботи.

На основі системного аналізу одержаних матеріалів було обґрунтовано показники оцінювання рівнів сформованості організованості ліцеїстів у навчальному процесі, під час якого враховувалась ступінь вияву кількісних і якісних характеристик розроблених критеріїв. Це – когнітивний – компетенція учня, що передбачає систему предметних знань та умінь; метазнання, тобто знання про прийоми та засоби опрацювання інформації, поданої у різних знакових формах; “відкриття” власних способів навчальної діяльності. Регуляторний, що тлумачиться нами як рефлексія школяра на процеси й результати своєї навчальної діяльності: аутодіагностика причин помилок; аналіз чинників успішності навчання; самокорекція – позитивна зміна своєї навчальної роботи. Особливості ціннісної орієнтації старшокласника на освіту: мотивація пізнавальної діяльності; вибіркове ставлення до навчальних предметів та видів діяльності на уроці; безпосередня емоційна забарвленість сприйняття навчального матеріалу та ін.

Механізм оцінювання передбачає урахування специфіки різних типів навчальної діяльності учнів. Зокрема, показником ефективності рецептивно-осмислювальної діяльності є вміння відшукати необхідні джерела інформації та відібрати доцільний матеріал; правильно організувати його сприйняття; виділити головну інформацію та допоміжну; розподілити матеріал за типами допоміжної інформації; вміння оптимально організувати запам'ятовування матеріалу, залежно від його типу застосовувати засіб логічних асоціативних зв'язків, обрати внутрішні компоненти методів навчання відповідно до

індивідуальних особливостей тощо; уміння співвідносити знайому інформацію з конкретними практичними завданнями.

Творча пошукова діяльність базується на умінні усвідомити умову, необхідну для виконання завдання, виділити головні й другорядні завдання; структурувати процес розв'язання навчального завдання, окреслити етапи; співвіднести способи роботи з типами завдань; контролювати себе й коригувати подальшу діяльність; порівнювати очікуваний і отриманий результати; співвідносити практичний досвід і теоретичну інформацію.

Якісні характеристики рівнів сформованості досліджуваного особистісного утворення старшокласників академічного ліцею відображають сукупність виявів показників за кожним із визначених критеріїв. Їх поєднання відтворює комплекс умінь, які мають забезпечити максимальний освітній ефект у навчально-пізнавальній діяльності суб'єкта навчання.

Аналіз результатів констатуючого експерименту показав, що більшість старшокласників не володіє навичками оптимальної організації своєї навчальної діяльності.

Аналіз отриманих даних виявив, що переважна більшість старшокласників академічного ліцею мають середній і низький рівні сформованості організаційних умінь навчально-пізнавальній діяльності. До високого рівня (учні, які цілком вправно виконують завдання всіх типів, але абсолютної організованості у всіх видах діяльності не спостерігається) було віднесено лише 7,2% школярів експериментальних і 7,0% - контрольних груп. Середній рівень (учні з окремими прогалинами у рецептивно-осмислювальній і проблемно-пошуковій та творчій діяльності) спостерігався відповідно у 48,5% і 48,3% респондентів. До низького рівня вияву організованості (учні не володіють навичками навчально-пізнавальної діяльності, погано сприймають інформацію, із завданнями справляються виключно за допомогою вчителя) віднесено 44,3% експериментальних і 44,7% старшокласників контрольних груп.

Одержані вихідні дані підтвердили необхідність розробки і цілеспрямованого застосування системи педагогічних впливів, що забезпечили б ефективне формування у старшокласників академічного ліцею організаційних знань і умінь навчальної діяльності.

**Другий розділ** "Педагогічна модель формування організованості старшокласників академічного ліцею у навчально-пізнавальній діяльності" присвячено обґрунтуванню вихідних концептуальних положень, аналітичному опису перебігу та результатів констатуючого експерименту.

Формування організованості старшокласників повинно базуватися як на філософських законах і закономірностях, так і на педагогічних методологічних позиціях, що відображають стратегію і логіку навчального процесу. Розроблена у дисертації дидактична модель характеризується системно-комплексним підходом до побудови і функціонування, неперервністю розвитку організованості учнів, урахуванням рівнів сформованості досліджуваної якості, забезпеченням інтегрованості та міжпредметних зв'язків у процесі викладання дисциплін, використанням педагогічного моніторингу та створенням відповідного навчального середовища.

Розроблена модель є розгорнутим у часі педагогічним процесом, побудованим на принципах цілісного підходу до розвитку особистості як вищої цінності й мети педагогічної діяльності, що реалізується шляхом раціонального поєднання ефективних освітніх технологій і природної активності особистості до саморозвитку і самореалізації. Модель базується на концепції гнучкого управління і передбачає використання комплексу педагогічних впливів на розвиток формування організованості ліцеїстів й здійснюється поетапно залежно від ступеня опанування старшокласниками системою відповідних знань, умінь і навичок у процесі вивчення навчальних дисциплін (рис. 1).

Процес розвитку являє собою дидактичну систему, яка, впливаючи на мотиваційну, пізнавальну та емоційну сфери особистості, стимулює і забезпечує формування необхідних умінь і якостей старшокласника. Модель передбачає змістовий, процесуальний і управлінський блоки. Основу змістового блоку складають навчальні дисципліни, спеціально розроблений спецкурс "Формування організованості старшокласників у навчально-пізнавальній діяльності". Процесуальний блок містить як традиційні, так й інноваційні організаційні форми і методи навчання. Зокрема, ефективними виявилися евристичні й логічні методи розв'язання творчих завдань, консультування, а також дискусії, ділові ігри, самоаналіз, що створюють умови для виявлення творчої активності, пізнавального інтересу, вміння реалізувати своє "Я".

Таким чином, навчання здійснюється на основі включення учнів до активної діяльності з високим рівнем самостійності, створення відповідного навчального середовища. Гнучке керування навчальною діяльністю учнів забезпечується шляхом запровадження різноманітних прийомів та методів роботи, не нав'язуючи жодного, або системою завдань, спонукаючи учнів до діяльності, в процесі якої вони шукають і знаходять раціональні способи діяльності.



Рис. 1 Педагогічна модель формування організованості старшокласників у навчально-пізнавальній діяльності

Управлінський блок виконує функції діагностування, прогнозування, координації, контролю і корекції процесу формування організованості старшокласників у навчально-пізнавальній діяльності.

Значна увага у дисертації відводиться обґрунтуванню й аналізу "напредметних" знань, умінь та навичок, якими мають оволодіти учні після завершення формуючого експерименту. Розкрито змістовну суть гностичних, прогностичних, конструктивних, проєктувальних та комунікативних умінь старшокласників, а також уміння самоорганізації.

У **третьому розділі** "Експериментальна перевірка ефективності педагогічної моделі формування організованості старшокласників академічного ліцею" подано результати проведеного експериментального дослідження, відображено процес поетапного розвитку організованості ліцеїстів, проаналізовано дані контрольних зрізів та кінцевих результатів формуючого експерименту. За одержаною інформацією зроблено узагальнення і висновки та сформульовано відповідні рекомендації. Експериментальна перевірка висунутих теоретичних положень проходили на базі Скадовської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 1, гімназії м. Генічеська, Чаплинської спеціалізованої школи № 1 Херсонської області, загальноосвітньої школи I-III ступенів № 50 м. Херсона, загальноосвітньої школи I-III ступенів № 53 м. Миколаєва за розробленою програмою.

Результати показали що, питома вага чисельності учнів з високим рівнем сформованості утворення у експериментальних групах досягла 14,5%; середнім – 60,4% і низьким – 25,1%. Водночас ці показники у контрольних групах мали такий вигляд: високий рівень – 8,2%; середній – 50,8%; низький – 41,0%.

Оцінка експериментальних даних дозволила не лише виявити досить високу ефективність розробленої моделі формування досліджуваного утворення, а й простежити позитивну динаміку рівнів готовності старшокласників академічного ліцею до організованої навчально-пізнавальної діяльності. Так, кількість учнів, які мають низький рівень організованості в експериментальних класах зменшилася майже на третину. При цьому не залишилося учнів безпорадних у всіх видах діяльності. Організованість у рецептивно-осмислювальній діяльності більшою чи меншою мірою сформувалася у всіх. Під час виконання проблемно-пошукових завдань учні цієї групи припускалися помилок, особливо у моделюванні процесу пошуку, але все ж проблемні завдання ними виконувались. Відсоток учнів на цьому рівні зменшився з 44,3% до 25,1% (табл. 1).

Зменшилася кількість учнів і другої групи, які мали середній рівень організованості. Так, правильно організувати діяльність у інформативному просторі навчилися практично всі. Аналогічне слід сказати й про способи організації проблемно-пошукової роботи. Виконуючи творчі види завдань, учні вже не потребували зразка, а працювали самостійно. Але недостатність когнітивної бази заважала їм провести процес пошуку без помилок; аналіз їхніх робіт і спостереження за відповідями показали, що старшокласники значно збагатили свої внутрішні компоненти методів роботи, помітно розширили досвід, оволоділи багатьма необхідними навичками, рівень їхньої організованості можна кваліфікувати як середній з окремими прогалинами у всіх видах діяльності.

Таблиця 1

Результативно-порівняльний аналіз рівнів організованості старшокласників у навчально-пізнавальній діяльності

Групи	Рівні								
	Високий			Середній			Низький		
	КЕ	ФЕ	Пр	КЕ	ФЕ	Пр	КЕ	ФЕ	Пр
Експериментальна	7,2%	14,5%	7,3%	48,5%	60,4%	11,9%	44,3%	25,1%	19,2%
Контрольна	7,0%	8,2%	1,2%	48,3%	50,8%	2,5%	44,7%	41,0%	3,7%
Різниця	0,2%	6,3%	6,1%	0,2%	9,6%	9,4%	0,4%	15,9%	15,5%

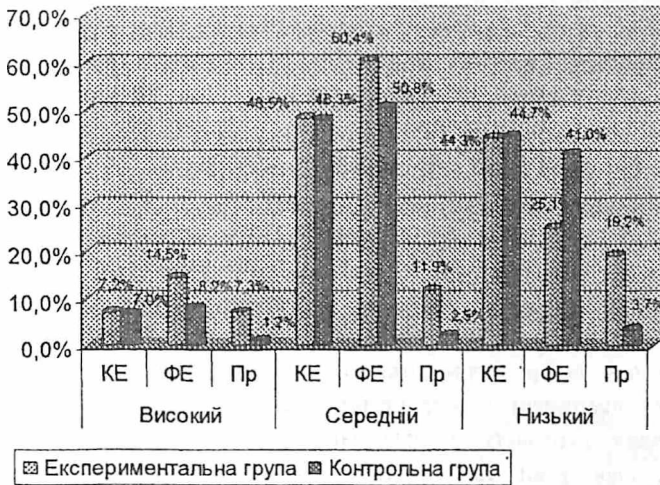
Примітка: КЕ – констатуючий експеримент, ФЕ – формуючий експеримент, Пр – приріст сформованості якості.

Суттєво зросла кількість учнів, які мали високий рівень організованості (7,2% і 14,5%). Аналіз якості виконання письмових робіт та відповідей на запитання анкети, спостереження за усними відповідями учнів засвідчили, що внутрішні компоненти методів роботи старшокласників значно розширилися і в цілому їх рівень відповідає нормативній моделі. У той же час статистичні дані контрольних груп ліцеїстів виявили, що рівні сформованості показника їх організованості у навчально-пізнавальній діяльності за результатами формуючого експерименту значно нижчі. Так, кількість старшокласників з



високим і середнім рівнями сформованості досліджуваної якості збільшилась відповідно на 1,2 і 2,5%, а з низьким – зменшилась на 3,7%. Загальні показники унаочнено у вигляді діаграми 1.

Отже, одержані результати експериментального дослідження доводять ефективність розробленої педагогічної моделі формування організованості старшокласників академічного ліцею та обгрунтовані організаційно-педагогічні умови їх функціонування.



KE - констатуючий експеримент  
 FE - формулючий експеримент  
 Пр - приріст

Рис. 2 Динаміка рівнів організованості старшокласників у навчально-пізнавальній діяльності

## ВИСНОВКИ

1. Формування організованості старшокласників академічного ліцею у навчально-пізнавальній діяльності необхідно розглядати одним із важливих чинників, що впливає на якість навчально-виховного процесу в умовах сучасної освітньої парадигми. Тому потреба в сформованості умінь і навичок самостійного здобуття знань, необхідних для саморозвитку і успішної взаємодії і спілкування є актуальною для педагогічної теорії і практики.

2. Під поняттям організованості старшокласників у навчально-пізнавальній діяльності нами розуміється сформована у особистості здатність

до визначення оптимального варіанту розв'язання навчальних завдань, котрі забезпечують максимальний ефект навчального процесу, а також уміння регулювати свою діяльність відповідно до поставленої мети. Діагностики рівня організованості ліцеїстів базуються на системі критеріїв: предметні знання, метазнання, власні способи навчальної діяльності, аутодіагностичні знання, самокорекція, мотивація пізнавальної діяльності, ставлення до навчальних дисциплін, емоційність сприйняття навчального матеріалу. Механізм діагностики містить змістову характеристику вказаних критеріїв, кількісні і якісні оцінки як кожного з них, так і інтегративного утворення в цілому.

3. Розроблено варіант педагогічної моделі формування організованості учнів, яка визначається як система педагогічних впливів на мотиваційну, інтелектуально-змістовну та процесуально-діяльнісну сферу старшокласника і базується на принципах системності, комплексності, інтегрованості та використанні міжпредметних зв'язків. Діяльнісний блок моделі передбачає розподіл учнів на основі аналізу рівня їхньої організованості; розробку й обґрунтування використання завдань, розрахованих на можливості учнів окремих груп у різних аспектах навчання (рецептивно-осмислювальне, проблемно-пошукове, творче, самостійна робота з джерелами інформації) та обґрунтований вибір форм, методів та прийомів у процесі опанування навчальних дисциплін і розробленого спецкурсу. Це – моделювання дій, розмежування основного і другорядного, відомого й нового; виділення ключових слів теми та встановлення логічних і асоціативних зв'язків; консультації, розгортання думки за схемою "сутність явища – причина – наслідок"; інтерактивні методи навчання; творчі завдання та ін. Блок зворотного зв'язку забезпечує своєчасне діагностування, прогнозування і відстеження результатів формування організованості учнів. Педагогічний моніторинг передбачає контроль і корекцію педагогічних впливів, а також моделювання програм саморозвитку ліцеїстів.

4. Ефективність процесу формування у старшокласників відповідного психологічного утворення залежить від сукупності організаційно-педагогічних умов. Установлено, що до них відноситься: упровадження науково обґрунтованої моделі розвитку організованості старшокласників у навчальному процесі; урахування комплексу чинників, що впливають на якість організації навчально-виховного процесу в академічному ліцеї (тип управління навчальним процесом, вид навчально-пізнавальної діяльності, особливості ієрархічної системи ціннісних орієнтацій учнів, створення відповідного освітнього середовища та ін.); використання критеріїв адекватного оцінювання рівнів сформованості означеного утворення;

створення необхідної матеріально-технічної і кадрової бази, а також сучасного дидактичного забезпечення навчального процесу.

5. Результати формуючого експерименту підтвердили достовірність висунутої гіпотези. Упровадження у практику роботи академічного ліцею дидактичної моделі розкрило нові внутрішні резерви підвищення якості навчання. Одержані експериментальні дані показали позитивну динаміку рівнів сформованості організованості старшокласників.

Проведене дослідження повною мірою не вичерпує порушеної проблеми, відкритими залишаються питання активізації навчального процесу, вивчення аксіологічних аспектів, структури особистості учнів, реалізації суб'єкт-суб'єктних взаємин між старшокласниками і викладачами в умовах академічного ліцею.

**Основні положення дисертаційного дослідження викладено в таких публікаціях автора:**

1. Вольська Н.Г. Психолого-педагогічні фактори стимулювання навчально-пізнавальної активності // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Вип. 13. – Херсон: Айлант, 2000. – С. 233-238.
2. Вольська Н.Г. Поняття організованості суб'єкта навчання у процесі пізнавальної діяльності. // Збірник наукових праць. Соціальна робота в Україні і за рубежом: психолого-педагогічні, правові, соціологічні, медичні аспекти. – Ужгород–Херсон, 2002. – С. 74-80.
3. Вольська Н.Г. Формування організованості у навчально-пізнавальній діяльності. //Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Вип. 32. – Херсон: Айлант, 2002. – С. 117-121.
4. Вольська Н.Г. Оволодіння логічними операціями як умова формування організованості учня в навчально-пізнавальній діяльності. //Збірник наукових праць. Харків: ОВС. 2002. Вип. 17. – С. 79 – 86.
5. Вольська Н.Г. Розвиток творчої активності у процесі ігрової діяльності. //Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Вип. 10. - Херсон: Айлант, 1999. – С. 70 – 75.
6. Вольська Н.Г. Формування організованості учнів у процесі їхньої навчально-пізнавальної діяльності. // Збірник наукових праць. Педагогіка вищої та середньої школи. Вип. 5. – Кривий Ріг: КДПУ, 2003. – С. 139 – 146.
7. Вольська Н.Г. Організованість у навчально-пізнавальній діяльності. // “Відкритий урок”. – Вид. "Плеяди". – 2002. - № 21 - 22.

## Анотації

**Вольська Н.Г.** *Формування організованості старшокласників академічного ліцею у навчально-пізнавальній діяльності.* - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.09 – теорія навчання. - Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, Київ, 2004.

Дисертаційна робота є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми формування організованості у навчально-пізнавальній діяльності старшокласників академічного ліцею. У дисертації розкрито особливості розвитку учнів цього віку та специфіка перебігу процесу формування відповідної особистісної якості в умовах роботи академічного ліцею. Обґрунтовано систему організаційно-педагогічних умов ефективного функціонування розробленої моделі. Виявлено найбільш дієві організаційні форми. Автором запропоновано педагогічну модель як комплекс педагогічно доцільних впливів на мотиваційну, інтелектуально-змістовну і процесуально-діяльнісну сфери старшокласника у процесі опанування ним навчальних дисциплін і участі у ознайомчих практиках. Модель базується на принципах системності, комплексності, інтегративності, орієнтована на суб'єкт-суб'єктну систему навчання і передбачає такі організаційні форми роботи, як урок, лекцію, індивідуальні консультації та факультативні заняття. Дидактична система вправ урахує залежність педагогічних умов формування організованості від типу навчально-пізнавальної діяльності.

Результатами експериментальної роботи доведена ефективність розробленої педагогічної моделі.

**Ключові слова:** організованість, навчально-пізнавальна діяльність, рецептивно-осмислювальна діяльність, проблемно-пошукова діяльність, творча діяльність, самоконтроль, самокорекція.

**Вольская Н.Г.** *Формирование организованности старшеклассников академического лицея в учебно-познавательной деятельности.* - Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.09 – теория обучения. - Национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова, Киев, 2004.

Диссертационная работа представляет собой теоретико-экспериментальное исследование проблемы формирования организованности старшеклассников академического лицея в учебно-познавательной деятельности. Цель диссертационного исследования - разработать, теоретически обосновать и экспериментально проверить педагогическую

модель формирования организованности старшеклассников академического лицея в учебно-познавательной деятельности.

В работе обосновывается понятие "организованность в учебно-познавательной деятельности", выясняется его соотношение с понятиями самостоятельности, научной организации труда, самодисциплины, культуры умственного труда и другими. Организованность определяется как способность к выбору оптимального варианта решения учебных задач, обеспечивающих максимальный эффект процесса обучения, а также умение регулировать свою деятельность в соответствии с поставленной целью. Обосновывается неразрывная связь между организованностью и учебно-познавательной деятельностью и доказывается, что методы и приёмы формирования указанного качества зависят от типа учебно-познавательной деятельности. Выясняются особенности учебно-познавательной деятельности старшеклассников академического лицея и разрабатываются критерии определения уровня их организованности в разных типах учебно-познавательной деятельности. Определение оценочных критериев основывается на когнитивной и регуляторной составляющих позиции субъекта учения.

В работе предложена педагогическая модель формирования организованности в учебно-познавательной деятельности старшеклассников академического лицея. Ее структура включает содержательный, деятельностный и управленческий блоки. В процессе формирующего эксперимента, используются различные формы учебной работы. Для этой цели предлагается дидактическая система педагогических воздействий на учащихся, в которой учитывается специфика типов и видов деятельности (рецептивно-осмыслительная, работа с источниками информации, проблемно-поисковая, творческая, самоконтроль). Указываются направления коррекции умений и навыков учеников на индивидуальных консультациях. Репрезентируется разработанная программа факультатива по формированию умений и навыков организованности в учебной деятельности и излагаются концептуальные основы, определяющие содержание его работы.

Формирующий эксперимент описан поэтапно. Дается анализ результатов работы по окончании каждого из семестров. Обосновывается внесение коррекции в программу формирующего эксперимента, анализируется эффективность внесённых изменений. Изложены наблюдения над особенностями подготовки учителей к работе по формированию организованности учащихся в учебно-познавательной деятельности. Установлено, что педагогическими условиями формирования организованности являются следующие: внедрение научно обоснованной

дидактической модели; учет комплекса факторов, влияющих на эффективность ее функционирования; использование адекватного оценочного механизма уровня сформированности исследуемого личностного образования; наличие необходимого кадрового и материально-технической базы и современного дидактического обеспечения учебного процесса.

Экспериментальная проверка показала эффективность предложенной автором педагогической модели формирования организованности старшеклассников академического лицея в учебно-познавательной деятельности.

**Ключевые слова:** организованность, учебно-познавательная деятельность, рецептивно-осмыслительная деятельность, проблемно-поисковая деятельность, творческая деятельность, самоконтроль, самокоррекция.

**N.Volska** *Formation of Academic Lyceum Senior Pupils Organization During Their Scientific and Cognitive Activity.* – Manuscript.

Dissertation on acquiring the kandidat degree on pedagogical sciences, in speciality 13.00.09 – Theory of Teaching. – The Dragomanov National Pedagogical University/ Kyiv, 2004.

The Dissertation is a theoretical and experimental investigation of the problem of formation of Academic Lyceum senior pupils organization in their scientific and cognitive activity. The peculiarities of the development of pupils of this age and their personal qualities formation are shown in the dissertation.

The system of organization and pedagogical conditions of the effective functioning of the model developed has been grounded. The most active organization forms have been revealed.

The author suggests to treat the pedagogical model as a complex of expedient influence on reasonable, intellectual and contextual, processional and active spheres of a senior pupil while practicing teaching subjects and participating in acquainting practice.

The model is based on the principles of system, complex, integration, it is directed to the subjective system of teaching and foresees such working forms as a lesson, lecture, individual consultation, interactive methods and activities.

Dydactic system of exercises considers the dependence of pedagogical means of organization formation on the type of teaching and researching activity.

The results of the experimental work have approved the effectiveness of the pedagogical model developed.

**Key words:** organization, science and research activity, receptive and comprehensive activity, problem and research activity, creative activity, self control, self correction.

Поверніть книгу не пізніше зазначеного терміну


ООО «Трансфер». Т. 35 000. 2003 р.

Підписано до друку 16.01.2004 р. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Гарнітура Тайме. Друк офсетний.

Наклад 100 прим. Зам. № 12

Віддруковано з оригіналів.

Віддруковано у ТОВ "Айлант"

73000, Україна, м. Херсон, провулок Пугачова, 5/20.

Тел.: 26-67-22.

